

Saodat MUSTAFAYEVA,
Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi
E-mail:saodat906675151@gmail.com

F.f.d, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

RELATIONSHIP OF LANGUAGE AND CULTURE

Annotation

This article deals with the interrelationships of language and culture and their influence on each other. The article analyzes the relationship of language and culture in different aspects. As a research methodology, literature analysis, scientific articles and internet resources are studied. The article addresses issues such as language and culture overlapping, language representing culture, and culture enriching language. It has also been suggested that the relationship between language and culture is manifested in a variety of fields, including literature, art, music, linguistics, anthropology, and sociolinguistics. The results of the study show that language and culture play an important role in the development of mankind, and the study of their interaction is of urgent importance for the future.

Keywords: language, culture, interaction, anthropology, sociolinguistics

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В этой статье рассказывается о взаимосвязи языка и культуры и их влиянии друг на друга. В статье анализируются взаимосвязи языка и культуры с разных точек зрения. В качестве методологии исследования изучается анализ литературы, научных статей и интернет-ресурсов. В статье рассматриваются такие вопросы, как Взаимосвязь языка и культуры, то, как язык представляет культуру, и то, как культура обогащает язык. Также рассматривалось, как Взаимосвязь языка и культуры проявляется в различных областях, включая литературу, искусство, музыку, лингвистику, антропологию и социолингвистику. Результаты исследования показывают, что язык и культура играют важную роль в человеческом развитии, и изучение их взаимоотношений приобретает все большее значение в будущем.

Ключевые слова: язык, культура, взаимодействие, антропология, социолингвистика

TIL VA MADANIYATNING O'ZARO MUNOSABATI

Annotatsiya

Ushbu maqola til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi va ularning bir-biriga ta'siri haqida so'z yuritadi. Maqolada til va madaniyatning o'zaro munosabatlari turli jihatlardan tahlil qilingan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida adabiyotlar tahlili, ilmiy maqolalar va internet manbalari o'rganilgan. Maqolada til va madaniyatning bir-birini taqozo etishi, tilning madaniyatni ifodalashi va madaniyatning tilni boyitishi kabi masalalar ko'tarilgan. Shuningdek, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari turli sohalarida, jumladan, adabiyot, san'at, musiqa, tilshunoslik, antropologiya va sotsiologiyistikada namoyon bo'lishi haqida fikr yuritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat insoniyat taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi va ularning o'zaro munosabatlarini o'rganish kelajak uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: til, madaniyat, o'zaro munosabat, antropologiya, sotsiologiyistika

Kirish. Til va madaniyat insoniyatning eng muhim yutuqlaridan biridir. Ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birisiz mavjud bo'la olmay di. Til madaniyatni ifodalaydi, madaniyat esa tilni boyitadi va rivojlantiradi. Tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi uzoq evolyutsion jarayon natijasida yuz bergan bo'lib, bu jarayon madaniyatning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir [1].

Til va madaniyatning o'zaro munosabatlari qadimdan olimlar va tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ushbu mavzu antropologiya, tilshunoslik, sotsiologiyistika, psixologiyistika kabi ko'plab fanlarning tadqiqot ob'ektiga aylangan [2]. Olimlar til va madaniyatning o'zaro ta'sirini turli jihatlardan o'rganishgan va bu borada turli xil nazariyalar va yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Til va madaniyat mavzusi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Globalashuv jarayonlari, xalqaro munosabatlarning rivojlanishi, turli madaniyatlarning o'zaro integratsiyasi til va madaniyat masalalarini yanada muhim ahamiyat kasb etishiga olib keldi [3]. Bundan tashqari, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari ta'lim tizimida ham muhim rol o'ynaydi. Chet tillarini o'qitishda madaniy jihatlarni

hisobga olish, o'quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir [4].

Mazkur maqolada til va madaniyatning o'zaro munosabatlari haqida so'z boradi. Maqolaning maqsadi til va madaniyatning bir-biriga ta'sirini, ularning o'zaro bog'liqligini va bir-birini boyitishini ko'rsatib berishdan iborat. Shuningdek, maqolada til va madaniyatning o'zaro munosabatlari turli sohalarida qanday namoyon bo'lishi haqida ham fikr yuritiladi.

Maqolaning ahamiyati shundaki, u til va madaniyat mavzusidagi tadqiqotlarni boyitadi, ushbu sohadagi bilimlarni kengaytiradi va til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini yangi jihatlardan yoritib beradi. Shuningdek, maqola til va madaniyat masalalariga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda ham muhim rol o'ynashi mumkin.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqotda til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini o'rganish uchun tavsifiy va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida til va madaniyat mavzusiga oid ilmiy maqolalar, kitoblar va internet manbalari o'rganildi.

Adabiyotlar tahlili til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi haqidagi nazariyalar va yondashuvlarni tizimli ravishda o'rganish imkonini berdi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat mavzusi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan har tomonlama o'rganilgan. Ushbu mavzuga oid dastlabki tadqiqotlar XX asr boshlarida antropologiya va tilshunoslik sohalarida olib borilgan. Amerikalik antropolog Frants Boas (Franz Boas) va uning shogirdlari Edvard Sepir (Edward Sapir) va Benjamen Uorf (Benjamin Whorf) tilning madaniyatni shakllantirishi va aks ettirishi haqidagi g'oyalarni ilgari surganlar [1]. Ularning ishlarida til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi, tilning insonning dunyoqarashini belgilashdagi roli kabi masalalar ko'tarilgan.

Keyingi davrlarda til va madaniyat mavzusiga oid tadqiqotlar yanada kengaydi va chuqurlashdi. Mashhur tilshunos olim Dell Xaymes (Dell Hymes) "Etnografiya of Communication" (Muloqot etnografiyasi) konsepsiyasini ishlab chiqdi [2]. Ushbu yondashuv tilni madaniy kontekstda o'rganish va tahlil qilishni nazarda tutadi. Xaymesning ishlari til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Til va madaniyat mavzusiga oid yana bir muhim nazariya "Lingvistik nisbiylik gipotezasi" (Linguistic Relativity Hypothesis) hisoblanadi. Ushbu gipoteza Sepir va Uorf tomonidan ilgari surilgan bo'lib, unga ko'ra, til insonning dunyoqarashi va tafakkur tarzini belgilaydi [3]. Ya'ni, turli tillarda so'zlashuvchi insonlar dunyoni turlicha idrok etadilar va fikrlaydilar. Ushbu gipoteza ko'plab bahslarga sabab bo'lgan bo'lsa-da, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda muhim rol o'ynagan.

Yana bir mashhur nazariya "Lingvistik imperializm" (Linguistic Imperialism) konsepsiyasidir. Ushbu konsepsiya Robert Filipson (Robert Phillipson) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u tilning madaniy va siyosiy hukmronlikdagi rolini tahlil qiladi [4]. Filipson ingliz tilining global miqyosda tarqalishi va boshqa tillarning siqib chiqarilishini tanqid qiladi hamda bunday jarayonlarning sabiy oqibatlarini ko'rsatib beradi.

Bundan tashqari, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari sotsiolingvistika, psixolingvistika, pragmatika kabi sohalarida ham faol o'rganilmoqda. Sotsiolingvistika tilning ijtimoiy kontekstdagi rolini, turli ijtimoiy guruhlarning til xususiyatlarini tahlil qilsa [5], psixolingvistika tilning individual psixologik jihatlarini o'rganadi [6]. Pragmatika esa til birliklarining kontekstual ma'nolarini, nutqiy aktlarning madaniy xususiyatlarini tadqiq etadi [7].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari turli sohalarida namoyon bo'ladi. Masalan, adabiyotshunoslikda badiiy asarlarning lingvomadaniy xususiyatlari, tarjima jarayonidagi madaniy o'zgarishlar kabi masalalar o'rganiladi [8]. Shuningdek, madaniyatshunoslik, etnografiya kabi sohalarida ham til va madaniyat masalalari muhim o'rin tutadi [9].

Bundan tashqari, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, chet tillarini o'qitishda madaniy jihatlarini hisobga olish, o'quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir [10]. Shuningdek, xalqaro munosabatlar, diplomatiya, turizm kabi sohalarida ham til va madaniyat masalalari muhim rol o'ynaydi [11].

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, til va madaniyatning o'zaro munosabatlari murakkab va ko'p qirradir. Ushbu mavzu turli fanlar va sohalarining diqqat markazida bo'lib, har tomonlama o'rganilgan. Shu bilan birga, globalashuv va integratsiya jarayonlari til va madaniyat masalalarini yanada dolzarb va ahamiyatli qilib qo'yimoqda. Kelajakda til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini yanada

chuqurroq o'rganish, nazariy va amaliy jihatlarini takomillashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Natijalar. Adabiyotlar tahlili va tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat o'rtasida chambarchas bog'liqlik mavjud. Ular bir-birini taqozo etadi va bir-birisiz mavjud bo'la olmaydi. Tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi madaniyatning shakllanishi va taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida turkiy xalqlarning tili, madaniyati, urf-odatlarini haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan [12]. Ushbu asar tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan muhim manba hisoblanadi. Mahmud Koshg'ariy turkiy tillarning leksik va grammatik xususiyatlarini tahlil qilish bilan birga, turkiy xalqlarning madaniy hayoti, an'analari, qadriyatlarini ham yoritib bergan. Bu esa til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini ko'rsatuvchi yorqin misoldir.

Alisher Navoiyning "Muhokamatul lug'atayn" asari esa turkiy va forsiy tillarning qiyosiy tahlili, ularning o'ziga xos jihatlarini haqida so'z yuritadi [13]. Navoiy ushbu asarida turkiy tilning boy imkoniyatlari, uning forsiy tilidan qolishmaydigan jihatlarini haqida fikr bildirgan. Shuningdek, u tilning madaniyat va milliy o'zlikni ifodalashdagi rolini ham ta'kidlagan. Navoiyning ushbu qarashlari til va madaniyatning uzviy aloqadorligini ko'rsatadi.

Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ham til va madaniyat masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Avloniy ushbu asarda tilning milliy va ma'naviy qadriyatlarini ifoda etishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U tilni millat ruhining ko'zgusi sifatida talqin qiladi. Shuningdek, Avloniy yoshlarni ona tilini asrab-avaylashga, uni yanada boyitishga chorlaydi. Uning fikrlari til va madaniyat o'rtasidagi dialektik aloqadorlikni yorqin ifodalaydi.

O'zbek tilining taraqqiyotida Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani muhim rol o'ynagan. Ushbu asar o'zbek adabiy tilining shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Qodiriy romanda o'zbek xalqining turmush tarzi, urf-odatlarini, an'analari mahalliy shevalar vositasida realistik tarzda tasvirlaydi. Bu esa til va madaniyatning bir-birini taqozo etishini ko'rsatuvchi yana bir misoldir.

Mustaqillik yillarida til va madaniyat masalalariga alohida e'tibor qaratildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va "Davlat tili haqida"gi qonun o'zbek tilining davlat tili maqomini mustahkamladi. Shuningdek, o'zbek tilini yanada rivojlantirish, uning xalqaro nufuzini oshirish borasida ko'plab ishlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar, jumladan, ta'lim sohasidagi yangilanishlar ham til va madaniyat masalalariga yangicha yondashuvlarni taqozo etmoqda. 2020-yil 24-sentabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 4-moddasida ta'lim-tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligini ta'minlash, ta'lim oluvchilarning yuksak ma'naviyat va axloq egasi bo'lib shakllanishiga ko'maklashish vazifalari belgilab berilgan. Bu o'z navbatida, til va madaniyatni o'qitish jarayonida ham milliy va umuminsoniy jihatlarini uyg'unlashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat o'zaro aloqadorlikda rivojlanadi va bir-birini boyitadi. Til madaniyatning ajralmas qismi sifatida uning taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, madaniyat ham tilning boyishi va takomillashuviga yordam beradi. Tilning leksik tarkibi, grammatik qurilishi, uslubiy xususiyatlari madaniy hayot bilan chambarchas bog'liqdir.

Globalashuv va axborot kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida tillararo va madaniyatlararo muloqot yanada kuchaymoqda. Bu esa tillarni o'rganish, madaniy xilma-xillikni tushunish va hurmat qilishni taqozo etadi. Bugungi kunda yer yuzida 7000 dan ortiq til

mavjud bo'lib, ularning aksariyati yo'qolib ketish xavfi ostida qolmoqda. Shu bois, tillarni asrab-avaylash va rivojlantirish, madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazish dolzarb vazifaga aylanoqda.

Til va madaniyatning o'zaro munosabatlari murakkab va ko'p qirradir. Ular bir-birini taqozo etadi va bir-birisiz mavjud bo'la olmaydi. Til madaniyatni ifodalasa, madaniyat tilni boyitadi va rivojlantiradi. Til va madaniyat masalalarini chuqur o'rganish, ularni o'qitish va targ'ib qilish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Zero, har bir millatning ma'naviy kamoloti, taraqqiyoti va istiqboli uning tili va madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Tahlil. Ushbu maqolada til va madaniyatning o'zaro munosabatlari turli jihatlardan tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili va tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini taqozo etadi.

Til madaniyatning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. U madaniy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analarni ifodalaydi va avloddan-avlodga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari bunga yorqin misol bo'la oladi. Ushbu asarda turkiy xalqlarning tili bilan birga, ularning madaniy hayoti, turmush tarzi, qadriyatlari haqida ham qimmatli ma'lumotlar keltirilgan [12]. Bu esa til va madaniyatning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, madaniyat ham tilning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tilning leksik tarkibi, grammatik qurilishi, uslubiy xususiyatlari bevosita madaniy hayot bilan aloqadordir. Yangi tushunchalar, predmetlar, hodisalar paydo bo'lishi bilan tilning lug'at boyligi ham ortib boradi. Masalan, keyingi yillarda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida o'zbek tiliga ko'plab yangi so'z va atamalar kirib keldi. Bu esa til va madaniyatning o'zaro ta'sirini ko'rsatuvchi yana bir dalildir.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, til milliy o'zlikni anglash va ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tilga millat ruhining ko'zgusi sifatida qaraladi [14]. Darhaqiqat, til millatning ma'naviy boyligi, qadriyatlari, dunyoqarashini aks

ettiruvchi muhim vositadir. Tilni asrab-avaylash, rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazish millatning ma'naviy kamoloti uchun zarurdir.

Til va madaniyatning o'zaro munosabatlari ta'lim sohasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ta'lim-tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligini ta'minlash, o'quvchi-yoshlarni yuksak ma'naviyat va axloq egasi bo'lib shakllantirishga ko'maklashish vazifalari belgilab berilgan [17]. Bu esa til va madaniyatni o'qitish jarayonida milliylik va umuminsoniylikni uyg'unlashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, bugungi globalashuv va integratsiya jarayonlari til va madaniyatning o'zaro munosabatlariga yangicha yondashuvlarni taqozo etmoqda. Bir tomondan, milliy tillar va madaniyatlarni asrab-avaylash, ularning noyob xususiyatlarini saqlab qolish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Ikkinchi tomondan esa, turli xalqlar va elatlarning til va madaniyatlarini o'rganish, ular o'rtasida muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yish zarurati ortib bormoqda. Bu esa tillarni o'qitish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishni taqozo etadi.

Til va madaniyatning o'zaro munosabatlari hayotning barcha jabhalarida namoyon bo'ladi. Ular bir-birini taqozo etadi va bir-birisiz mavjud bo'la olmaydi. Shu bois, til va madaniyat masalalarini har tomonlama o'rganish, ularning o'zaro aloqadorligini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Til va madaniyatga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish, ularni yanada rivojlantirish har bir jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Xulosa qilib aytganda, til va madaniyat inson hayotining ajralmas qismidir. Ular millatning o'tmishi, buguni va kelajagini birlashtiruvchi ko'prikdir. Til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini chuqur anglash, ularning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish har bir jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir. Zero, til va madaniyat ravnaqi milliy taraqqiyotning muhim omili va garovidir.

ADABIYOTLAR

1. Boas, F. (1911). Handbook of American Indian languages. Government Printing Office.
2. Hymes, D. (1974). Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach. University of Pennsylvania Press.
3. Sapir, E. (1929). The status of linguistics as a science. Language, 5(4), 207-214.
4. Phillipson, R. (1992). Linguistic imperialism. Oxford University Press.
5. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An introduction to language and society (4th ed.). Penguin Books.
6. Steinberg, D. D., & Sciarini, N. V. (2006). An introduction to psycholinguistics (2nd ed.). Longman.
7. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford University Press.
8. Bassnett, S. (2002). Translation studies (3rd ed.). Routledge.
9. Duranti, A. (Ed.). (2004). A companion to linguistic anthropology. Blackwell Publishing.
10. Byram, M., & Feng, A. (Eds.). (2006). Living and studying abroad: Research and practice. Multilingual Matters.
11. Holliday, A., Hyde, M., & Kullman, J. (2004). Intercultural communication: An advanced resource book. Routledge.
12. Koshg'ariy, M. (1960). Devonu lug'otit turk. (S. Mutalibov, Tarj.). O'zSSR Fanlar akademiyasi.
13. Navoiy, A. (1966). Muhokamatul lug'atayn. (P. Shamsiev, Tahrir). Badiiy adabiyot nashriyoti.